

חרות קשה

שני מאורעות מתוארים בפרשתנו, מעשי המרגלים וסיפור המעפילים. הם מהווים אב-טיפוס להתנהגות בני האדם מול דילמות. פעמים רבות הם לכודים במעין מטוטלת מכושפת. בקוטב האחד מצויים ההיסוס והשיתוק של המרגלים, בקוטב השני - ההרפתקנות של המעפילים. מצב זה מלמד אותנו על המיוחדות של הדילמות הגדולות של החיים – בן במימד היחיד והן בתחום הכלל. ישנם מצבים בהם קל להגדיר את הטוב ואת הרע. לקיחת שוחד הוא פשע השייך באופן חד-משמעי לתחום הפלילי. לא כך בבעיות שבפרשתנו, המהוות אב-טיפוס לדילמות המכריעות של החיים. שם נתלבט על עצם ההגדרה של טוב ורע, מצווה ועבירה. אנו נתאמץ אז לשמוע מהי החובה המוטלת עלינו במצב הנתון, אך נשאר במבוכה. החכמים החלוקים ביניהם, יתרמו גם הם ליצירת המבוכה.

על המבוכה הזאת עמדו גדולי ההגות החסידית בפרשם את המפגש בין יעקב, החוזר מארם, לעשו אחיו. יעקב מתפלל אז: "הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי, מִיַּד עֵשָׂו" (בראשית לב, יב). כפשוטה מתייחסת תפילה זאת לסכנה בפניה עמד יעקב, כשעשו בא לקראתו "וַיִּאָּרְבֶּעַ מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ". אולם, מסורת הדורות הפכה את עשו לסמל, סמל ליצר הרע המאיים על האדם. כך התפרשה התפילה על ידי ר' יעקב יוסף מפולנאה, תלמידו הגדול של הבעש"ט. בעקבות ר' משה אלשיך, הוא כותב: "כי היצר הרע לפתות את עמי הארץ, בא כפשוטו". היצר הרע מפתה אותם בהבטחה למלא את תאוותיהם. אולם "לתלמיד חכם [הוא] בא בדמות יצר הטוב". היצר הרע לובש מסכה ההופכת את הרע לטוב: "ובזה יובן הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו... [הַצִּילֵנִי] מהיצר הרע שבא בדמות אָחִי כאלו הוא היצר הטוב, ובאמת הוא עֵשָׂו" (תולדות יעקב יוסף, וישלח, ב). בעקבותיו מסביר רבי לוי יצחק מברדיצ'ב (קדושת לוי, וישלח) שיעקב התפלל "שלא יתגלגל שהיצר הרע יהיה אָחִי... שפעמים, חס ושלום היצר הרע מסית לעבירה, ולעין אדם מראה מצווה". היצר הרע מפתה בקלות את החכם-בעיני-עצמו, בעל הביטחון העצמי המופרז. אך, כדי לפתות חכם אמיתי, הוא צריך לעמול קשה, להסוות עבירה כמצווה. פעמים רבות הוא מצליח. כמובן, תוספת קורטוב של כבוד להסוואה, תעזור תמיד.

עתה, המערכה השנייה (לב, כה): "וַיִּנָּתֵר יַעֲקֹב לְבָדּוֹ וַיֵּאָבֶק אִישׁ עִמּוֹ". המלאך, שרו של עשו, מופיע לפניו כ'איש'! נתאר לעצמנו מאייר הבא לצייר את המאבק, כיצד היה מצייר את ה'איש'! מקובל לצייר אותו בדמות מלאך. אולם, הדבר נוגד את פשוטו של מקרא. רק מאוחר יותר בטקסט, נגלה שלפנינו מלאך. חכמי התלמוד הבינו זאת, אלא ש נחלקו ביניהם (חולין צא ע"א). "רבי שמואל בר נחמני אמר כעובד כוכבים נדמה לו", הצעה מובנת מאלה. משמו של רבא בר עולא נאמר "כתלמיד חכם נדמה לו"! פלא! רבי שמואל מסוכצ'וב (שם משמואל, ראה,

תר"ע) בשם אביו ר' אברהם, מסביר בדומה לנאמר לעיל: "שהיצר הרע הוא בשני אופנים, [א] כעכו"ם שמראה לו שאיסור הוא ואעפ"י כן מפתהו לעשות האיסור... ו-[ב] כתלמיד חכם שמטעהו שזאת מצווה". ואכן, רבי צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק, וישלח, י) כבר הראה שהרבה מהאנטי-גיבורים של המקרא מתוארים בתלמוד כתלמידי חכמים: דואג ואחיתופל דנו בארבע מאות שאלות תלמודיות (סנהדרין קו ע"ב); גיחזי – "אדם גבור בתורה היה" (ירושלמי סנהדרין נב ע"ב); יתירה מכך: "מנשה [מלך יהודה החוטא] היה שונה חמשים וחמשה פנים בתורת כהנים... אחאב שמונים וחמשה, ירבעם מאה ושלושה" (סנהדרין קג ע"ב). רבי צדוק מצביע על האירוניה: "103 כמנין עג"ל!" לא סתם חטאים, מאבקים רעיוניים עצומים מתרחשים כאן, כדברי רבי יהושע בן לוי: וַיֵּאבֶּק – "מלמד שהעלו אבק ברגליהם עד שהגיע לכסא הכבוד".

הדילמה הזאת מפורשת במקרא. בספר דברים (יג, ד) נקראנו לדחות את הנביא המסית אותנו לעבוד אלילים. מבוכה קיומית מתעוררת כאשר הנביא מנבא בשם ה'. כזאת הייתה התמודדותו הטרגית של ירמיהו נגד נביאים-מדעתם שניבאו שלום בשם ה' (כג, כח): "הַנְּבִיא אֲשֶׁר אֵתוֹ חָלוֹם יְסַפֵּר חָלוֹם, וְאֲשֶׁר דִּבְרִי אֵתוֹ יְדַבֵּר דִּבְרֵי אֲמֶת. מַה לַּתֵּבָן אֶת הַבֶּר?"

הטקסטים שלפנינו מתארים את חווית החכמים הרואים כיצד אנשים חסרי אחריות "מתדמים" לחכמים ומדברים בשם היהדות. נפלא, אך אני מוטרד. דבריהם הם חרב פיפיות. ללא ספק, יריבי האינטלקטואליים דומים לַתֵּבָן, אך אולי הם חושבים כך עלי, בעל הַבֶּר. משל למה הדבר דומה? לבני אדם החיים בכוכביות שונות, נוסח "הנסיך הקטן". כל אחד מהם, רואה את עצמו כמרכז הקבוע בחלל, בעוד שהאחרים מתנועעים ומשנים את מיקומם ללא הרף. כל אחד מהם חושב כך, מכאן שאין מקום קבוע כלל. האם קופרניקוס שקבע שהשמש הוא מרכז המערכת, לא הטעה את עצמו? הוא היה "רק" מודרני, ואולי צודקת האמונה הפוסט-מודרנית לפיה הכל יחסי, ללא מקום משען וללא מרכז. שוב לפנינו מטוטלת מכושפת שבקצה האחד נוקשות דוגמטית, ובקצה השני - אלומה של עמדות סובייקטיביות, ללא אמת אובייקטיבית כלל. אני בטוח שתשובתי תראה מוזרה, אך מה אעשה והיא אמיתית (בעיני). אמנם כן, פעמים רבות, אין אנו יודעים להכריע בין העמדות העומדות במחלוקת. ולמרות זאת, יש עמדות צודקות ועמדות בלתי צודקות, ואנו נעמוד במשפט אם לא בחרנו נכון. אחריות במצב של אי-וודאות? זה לא הוגן! אולי, ולמרות זאת אנו אחראים. כך קורה פעמים רבות כשלפנינו דילמה רפואית, וכזה הוא מצבם של חיינו הרוחניים והאינטלקטואליים. בהשראת דבריו של רבי טרפון (אבות ב, טז) עלינו לומר: "כן, עֲלִיךָ הַמְּלָאכָה לְגִמּוֹר, וְלֹא אֶתָּה בֶּן חוֹרִין לְבָטֵל מִמֶּנָּה". זוהי החרות הקיומית המלווה אותנו תמיד. חרות? ואם אני מוסר את כל החלטותיי לרב? כל החלטותיך, כן, חוץ מהחלטה אחת שאינך יכול למסור לו, ההחלטה הבוחרת ברב שלך, אליו אתה מוסר את החלטותך. זוהי המשמעות העמוקה של 'עשה לך רבי' (אבות א, ו), חרות קשה.